

این مقاله برگرفته از کتاب «ادبیات کودک و نوجوان» اثر دکتر علی شادمان است.

نسیم اعتمادی / شهروند

پنج کارشناس در گفت وگو با «شهروند» کیفیت کتاب‌های منتشرشده در سال‌های اخیر برای کودکان را تحلیل کردند

ادبیات کودک از مخاطبانش عقب افتاد

← توجه به کودکان زیر ۵ سال در کتاب کودک و نوجوان ایران بیشتر شده است

← کارشناسان کتاب کودک از جای خالی شعر و کتاب‌های غیر داستانی می‌گویند

← حجم عظیم کتاب‌های ترجمه باعث شده مضامین بومی خاموش شوند

[[شادی خوشکار] سال ۹۷ در هفتمین جشن سالانه «لاک‌پشت پرنده» صدایی در سالن پیچیده‌ی می‌پرسید: آیا راهی به‌رهایی از این فضای تیره می‌توان یافت؟ بخشی از بیانیه‌ی گروه‌داوری لاک‌پشت پرنده که اکنون هشت‌سال است بازار کتاب کودک و نوجوان را بررسی می‌کند برای مخاطبان لیست‌های کتاب‌های فصلی بازنه‌بندی سه‌تاییچ لاک‌پشت تهی می‌کند و هر سال لاک‌پشت‌های طلایی وقره‌ای پرنده‌ونشان‌های ویژه‌ترابه‌کتاب‌های برگزیده می‌دهد. لاک‌پشت پرنده یکی از چندین نهاده‌ی است که در این سال کتاب‌های منتشرشده را بررسی کرده است و هر سال در بیانیه‌ها تلاش کرده تصویری از آنچه در ادبیات کودک و نوجوان می‌گذرد، ارایه دهد. در کنار نهادهایی مثل شورای کتاب کودک، کانون پرورش فکری وجشنواره‌های دولتی دیگری که بخش کتاب کودک و نوجوان دارند. پس از هفت‌سال داوری، لاک‌پشت پرنده این‌سوال را پرسیده بود و پاسخ پیشنهادی در خطوط بعدی بیانیه بود: «می‌توان امیدوار بود باکوشش نهادهایی مانند لاک‌پشت پرنده وتقویت جریان نقد ادبیات کودک و نوجوان کم‌کم جریان طبیعی، سالم، متنوع و باکیفیتی از کتاب‌های کودک و نوجوان بدون وابستگی به دولت‌شکل بگیرد و مورد توجه واقع شود. این امید هنگامی پررنگ می‌شود که در همین فضای ناامیدکننده نوعی از تجربه‌گرایی میان نسل جوان ادبیات کودک و نوجوان می‌بینیم که با وجود توجه به تجربه‌های جهانی و ملی ادبیات کودک و نوجوان تلاش دارند راه خود را بروند و ادبیات‌شان صدای اصیل خودشان باشد.»

سال ۹۸ شیوع کرونا اجازه نداد به رسم هر سال اسفندماه جایزه سالانه لاک‌پشت پرنده برگزار شود و این نهاد کتاب‌های کودک و نوجوان بالاخره بیست و چهارم مرداد جشن‌یاپانی را به‌طور مجازی برگزار کرد. بیانیه امسال هم از چشم‌اندازی گفته است که چندان روشن نیست و «شاید در چنین شرایطی برخی افراد سخن گفتن از کتاب و انتخاب کتاب‌های برگزیده را موضوعی اولویت‌دار ندانند، اما ما باور داریم یکی از کارکردهای مهم ادبیات و کتاب‌های کودک و نوجوان کمک‌به‌ساختن رویا و گوشودن افق‌های تازه‌است، رویاهایی که به‌ما و کودکان‌مان توان ایستادن، تسلیم نشدن و جست‌وجوی روزنه‌های نورد در میان سیاهی‌هارمی‌دهد.»

جوایزی مثل لاک‌پشت پرنده و شورای کتاب کودک یا جوایز دولتی دیگر در حوزه کودک و نوجوان تصویری از آنچه در بازار ادبی کودک و نوجوان می‌گذرد، به دست می‌دهند. امروز داوران، مولفان و کارشناسان کودک و نوجوان می‌گویند آنچه در جریان است و صدای بلندی دارد ادبیات جدی نیست و کتاب‌های پرفروش بازارهای کتاب خارجی، عمدتاً ادبیات انگلیسی سهم بیشتری دارند و این‌مسأله نویسنندگان ایرانی را هم سوق می‌دهد که چنین آثاری بنویسند. بازار کتاب کودک و نوجوان فراز و فرودهای محتوایی و فرمی داشته، در بعضی جاها امیدواری‌های بیشتر است، مثل توجه به خردسالان و کتاب برای مخاطب زیر سه‌سال و در برخی به‌تکرار افتاده است. به‌بهانه جایزه سالانه لاک‌پشت پرنده از کارشناسان درباره ادبیات کودک و نوجوان امروز، مسیری که طی کرده‌و جاهای خالی پرسیدیم.

دوره متوسط‌است

«هر سال آثار اندکی وجود دارند که با خواندنش شگفت‌زده می‌شویم.» شکوه حاجی نصرالله، منتقد نویسنده که داوری جایزه‌هایی مثل شورای کتاب کودک و لاک‌پشت پرنده را انجام داده، این جمله را می‌گوید. داوران معتقدند کتاب‌ها متوسط‌اند. به‌طور عمومی کیفیت و تنوع بیشتر و بهتر است، اما پای شاهکاری هم در میان نیست. علی‌اصغر سیدآبادی، نویسنده و پژوهشگر و از داوران جایزه لاک‌پشت پرنده می‌گوید این دوروند هم‌زمان بودند یعنی «به‌طور متوسط وضع کتاب کودک بهتر شده، اما آن‌تک کارهای خیلی خوب که ما را شگفت‌زده کند، کم شده است، شاید این دو با هم رابطه‌ی داشته باشند.» فرمهر منجزی، مترجم و داور دیگر این جایزه از اتفاق مثبتی می‌گوید که آن جدی گرفته شدن ادبیات کودک و نوجوان در ایران است. کتاب‌های کودک و نوجوان در ایران جایگاه خود را پیدا کرده‌اند و هم مخاطبان و هم مولفان آن را جدی می‌گیرند، ناشرها خیلی استقبال می‌کنند و کارهای خوب هم زیاد منتشر می‌شود، کتاب‌های برگزیده دنیا عمدتاً در ایران ترجمه و

منتشر می‌شوند و تالیف هم از نگاه او در این سال هارشد و تنوع بیشتری داشته است، اما اتفاق دیگری هم از نگاه او افتاده که بازار را به همان نتیجه‌ای می‌رساند که سیدآبادی تصویر کرده است. اگر سال‌های قبل بیشتر تمرکز بخش ترجمه روی کارهای جایزه گرفته بود، در این‌سال‌های بیشتر کارهای پرفروش و عامه‌پسند و ساده‌پولول گرافیک‌ها منتشر می‌شوند؛ «به‌نظر می‌رسد در ادبیات کودک مثل بقیه بخش‌ها هر زمان سخت‌گیری‌ها و محدودیت‌ها بیشتر بوده، کارها تکراری‌تر و محدودتر بوده و هر زمان فضا با تنر شده، شاهد کارهای بهتری بودیم.»

کارشناسان ادبیات کودک به یاد دارند که هر زمانی موضوعی در ادبیات کودک جهان مد شود، سپس مد جدیدی جای آن‌را می‌گیرد و بازار ترجمه و حتی تالیف در ایران هم از این‌مد‌ها تأثیر می‌گیرد. زمانی دغدغه نویسندگان و ناشرها در دنیا، کودکان با نیازهای ویژه بودند و عمده کتاب‌های ترجمه در ایران را مان‌هایی تشکیل دادند که در آن قهرمان کتاب با بیمار بود یا دچار معلولیتی که برایش چالش‌هایی ایجاد می‌کرد، پس از آن مدتی بازار جهان و ایران را کتاب‌های محیط‌زیستی پر کرد، برخی ناشرها به‌طور مشخص بخش‌هایی برای انتشار چنین کتاب‌هایی در نظر گرفتند و در دوره‌ای هم کتاب‌هایی مد شده که مشکلات خانوادگی بچه‌ها در آن پررنگ بود.

اگرچه برخی از مد‌هایی که زمانی بازار کتاب کودک و نوجوان را پر کردند هم نتوانستند جایگاهی واقعی خود را پیدا کنند. حاجی نصرالله درباره کتاب‌های محیط‌زیستی می‌گوید: «در سال‌های اخیر نوجوانان جنبش حفاظت زمین را در جهان راه‌انداختند. آنها در این جنبش مطالباتی را مطرح کردند و زندگی ما بزرگسالان از والدین تا دولت‌ها را زیر علامت سوال بردند. با توجه به این جنبش باید که گویم ادبیات کودک و نوجوان از مخاطبان خودش عقب افتاد. این ادبیات مخاطبان خودش را به‌عنوان موجوداتی مستقل از بزرگسالان به رسمیت نشناخت. ادبیات کودک مخاطبانش را صرفاً به‌عنوان موجوداتی باور کرده که باید در آینده به جای بزرگسالان ایفای نقش کنند.» مینا حدادیان، داور جایزه‌هایی مثل کتاب کانون و جایزه سپیدار و لاک‌پشت پرنده هم در نقد این جریان می‌گوید: «رویکرد کتاب‌هایی محیط‌زیستی در این سال‌ها بیشتر تجویز و توصیه‌های رسانه‌ای بوده است. در حالی که در این زمینه بیشتر از همه نیازمند تغییر الگوهای مصرف هستیم، چیزی که در این کتاب‌ها دیده نمی‌شود. حفظ وضع موجود در حدی که قابل تحمل باشد، او هم چنین می‌گوید این ارزش‌های انسانی عموماً با شتاب‌زدگی در آثار پرفروش عمدتاً امریکایی دیده می‌شوند. اما امروز کتاب‌هایی که بازار را پر کرده‌اند، از جنس دیگری هستند و شاید بشود گفت دغدغه خاصی در آنها نیست. منجزی می‌گوید باید امیدوار باشیم این جریان دوام نیابد: «کتاب‌های سطحی که چاپ‌های متعدد هم می‌شود. کتاب‌های سرگرم‌کننده، کتاب‌هایی که محور اصلی آنها شوخی و جوک است و به کارهای روزمره بچه‌ها می‌پردازد. شاید بخشی از این ماجرا به دلیل رقابتی شدن بازار نشر باشد، خیلی‌ها سریع دارند کتاب چاپ می‌کنند و هر کتابی آن طرف چاپ می‌شود، سریع ترجمه می‌کنند، خوب است که بچه‌ها به سرعت به کتاب‌های آن طرف دسترسی داشته باشند، اما عجله‌ای بودن‌شان آسیب‌زننده است، سطح سلیقه کودک و نوجوان را تحت تأثیر قرار می‌دهد.» او می‌گوید این کتاب‌ها بچه‌ها را به سمت آسان خواندن سوق می‌دهند. آنها اکنون به کتاب‌های مجموعه‌ای علاقه‌مند شده‌اند و دوست دارند نام‌های رایج یک شخصیت را دنبال کنند.

پیشی گرفتن ترجمه از تالیف

بسیاری از مخاطبان اعتماد کمتری به کتاب‌های تالیف دارند و بازار ادبیات کودک و نوجوان هم آن‌قدر پیر از کتاب‌های ترجمه شده که تنوع آنها می‌تواند کتاب‌های تالیف را از چشم کودکان و نوجوانان و خانواده‌هایشان بیندازد. اما همیشه هم چنین شرایطی حاکم نبود. سیدآبادی می‌گوید این یکی از تغییرات سال‌های اخیر است که از وضع اقتصادی و رویه بعضی از ناشران هم تأثیر گرفته است: «بعدها از دهه‌ها که همیشه وضع تالیف به لحاظ کمی بهتر از ترجمه بود، در سال‌های اخیر وضع ترجمه بهتر شده. یکی از دلایلش ورود چند ناشر بزرگ مثل هوپا و پرتقال بود که با سرمایه‌گذاری زیاد بر ترجمه متمرکز شدند. همچنین

شنبه | ۲۵ مرداد ۱۳۹۹

گران شدن دلار در دو برهه زمانی و مسائل اقتصادی به تنبع آن باعث شد قیمت مواد اولیه افزایش پیدا کند و هزینه آماده‌سازی کتاب هم بیشتر شود و طبیعتاً کتاب تالیفی در این ماجرا بیشتر ضرر می‌کند، این اتفاق به‌خصوص در کتاب‌های تصویری تأثیر می‌گذارد که ناشر با حق ترجمه بسیار کم بدون اینکه هزینه‌ای برای تصویرگری یا تالیف داده باشد، می‌تواند کتاب را آماده کند. همین کتاب از یک نویسنده ایرانی هزینه بیشتری خواهد داشت و زمان بیشتری هم می‌برد تا آماده شود. سیدآبادی می‌گوید بخشی از این ماجرا هم به عضویت نداشتن مادر کتوناسیون برن برمی‌گردد.

حدادیان می‌گوید حجم عظیم کتاب‌های ترجمه باعث شده مضامین بومی خاموش شوند. بخشی از تنوعی هم که کارشناسان به آن اشاره می‌کنند، به دلیل پیشی گرفتن ترجمه است. آتوسا صالحی، نویسنده، شاعر و داور جوایز و جشنواره‌های کتاب کودک و نوجوان می‌گوید ناشرهای جدیدی که انبوه‌کاری می‌کنند، درست است که باعث تنوع بیشتر کتاب‌ها شده‌اند، ولی دقت و توجه به انتخاب و انتشار کتاب کمتر شده است: «وقتی کتاب‌های بعضی از ناشرها را می‌بینم، احساس می‌کنم همه صد کتاب پرفروش سایت‌هایی مثل آمازون را چاپ می‌کنند و انگار دیگر ناشر بنا به سلیقه خود انتخابی انجام نمی‌دهد. هر چند این تعداد و تنوع زیاد باعث شده نوجوان‌هایی که قبلاً کتاب نمی‌خواندند، با توجه به تبلیغات گسترده بیشتر سراغ کتاب‌های این گروه سنی بیایند.»

اماد تالیف هم اتفاقات مثبتی افتاده است. تنوع موضوعات در این کتاب‌ها هم بیشتر شده و بعضی از مسائل نوجوانان به این کتاب‌ها راه پیدا کرده است. اگرچه در همین زمینه هم تأثیراتی از ترجمه گرفته شده، چه در فرم و چه در موضوعات. سیدآبادی می‌گوید الگوها به کتاب‌های پرفروش خارجی که چاپ‌های بالای بیست، سی را گذرانده‌اند، نزدیک شده است: «یعنی ماکماکان کتاب تالیفی که ایده ایرانی داشته باشد- من به‌طور آگاهانه از کلمه بومی استفاده نمی‌کنم- یا ابتکاری باشد، کم داریم و بعضی از مولفان به نظرم راه را دارند اشتباه می‌روند و آن تولید جعلی کتاب کودک و نوجوان است. به‌خصوص که اصل آن جنس که کتاب‌های خارجی است، ارزان‌تر از نمونه جعلی درمی‌آید و بیشتر مخاطبان قاعدتاً همان‌را انتخاب می‌کنند.»

ظهور کتاب‌های زیر پنج‌سال و افول کتاب‌های شعر

سیدآبادی ظهور ریپدیده کتاب‌های زیر پنج‌سال را از اتفاقات مهم سال‌های اخیر می‌داند. در این زمینه کتاب‌های تالیفی خودی نشان داده‌اند. منجزی می‌گوید سه سال‌ها تصور می‌شد بخش کتاب‌های خردسال ضعیف است، بازار پر از کتاب‌های ده‌کای شده بود، اما امروز برآیند کار ناشران نشان می‌دهد که به خردسالان اهمیت داده می‌شود: «کتاب‌های خوبی هم تالیف و هم ترجمه برای این گروه سنی چاپ می‌شود و مخاطبان هم استقبال می‌کنند. اگر قرار است بچه‌ای کتاب‌خوان شود، از نوادگی باید با کتاب عجین شود.» اگرچه این کتاب‌ها چندان در جوایز دیده نمی‌شود، اما به گفته سیدآبادی وجود کتاب‌های تالیفی در این حوزه مهم است: «اول اینکه اهمیت اقتصادی دارند، چراکه قبلاً از منابع خارجی تأمین می‌شدند و طبقه مرفه‌تری به آنها دسترسی داشتند، در حالی که الان قیمت‌شان چون تالیف هستند، ارزان‌تر می‌شود. ضمن اینکه کیفیت کتاب‌های تالیفی این گروه سنی فرقی با کتاب‌های ترجمه ندارد و موضوع هم طوری نیست که نشود تالیف کرد، مگر اینکه در کتاب‌سازی دشواری بیشتری داشته باشد.»

در این سال‌ها کتاب‌های گروه سنی صفر تا سه سال هم بیشتر شده و صالحی می‌گوید بسیاری از پدر و مادرها به محض تولد کودک به دنبال کتاب برای او هستند و هر کتابی را هم قبول نمی‌کنند. او که جوایزی برای کتاب‌های شعر نوجوانان گرفته است، به‌خلاً دیگری در این سال‌ها اشاره می‌کند، یعنی کم شدن کتاب شعر که روندی باعث آن شده است: «در دهه قبل مجموعه‌های جدی می‌دیدیم که کتاب‌های شعر منتشر می‌کردند. پس از آن رویه‌ای آمد که به نظم آوردن متن اولیه کتاب‌های خارجی بود و بسیاری از ناشران این رویه را در پیش گرفتند، طوری که انگار انگیزه چاپ کتاب شعر از دست رفت و امروز ناشران رغبت چندانی ندارند.» به عقیده او جلسات و نشست‌های ادبی، رونمایی‌های کتاب‌های شعر و فعال بودن کانون پرورش فکری که مخاطبان فعالی به‌خصوص در زمینه شعر داشت، در این روند تأثیرگذار بود، همچنین ناشران دولتی که بیشتر با شور و حال بیشتری کار و از کارهای تالیفی حمایت می‌کردند. او انتشارات امیرکبیر و کانون پرورش فکری را مثال می‌زند که امروز مخاطب‌های جدی خود را هم دارند از دست می‌دهند.

یکی دیگر از جاهای خالی که کارشناسان به آن اشاره می‌کنند کتاب‌های غیرداستانی برای این گروه سنی است. اگر تولیدات ادبیات کودک و نوجوان را به سه دسته ادبیات که شعر و داستان است، کتاب‌های آموزشی و کتاب‌های غیرداستانی مثل زندگی‌نامه، تاریخ و علوم اجتماعی تقسیم کنیم، ضعف ادبیات کودک در ایران بیشتر در کتاب‌های غیرداستانی خود از نشان می‌دهد. سیدآبادی می‌گوید حتی با نگاه کمی در این زمینه ضعف داریم: «به اندازه زیادی کتاب‌های آموزشی، داستانی و شعر درمی‌آید، اما کتاب‌های غیرداستانی به آن اندازه نیست. البته بخشی در ترجمه آثار غیرداستانی می‌بینیم، اما یکی از ویژگی‌های کتاب‌های غیرداستانی این است که با شرایط اجتماعی و جغرافیایی پیوستگی زیادی دارند. در نتیجه غیر از برخی از زندگی‌نامه‌ها بخش مهمی از کتاب‌های ترجمه غیرداستانی به شرایط اجتماعی و جغرافیای اینجامرتب نیست. در این زمینه باید تالیف شود و ترجمه جواب نمی‌دهد یا مورد نیاز نیست.»

حدادیان هم به شکل دیگری به همین مسأله اشاره می‌کند و آن را به سختی نوشتن اثر غیرداستانی مرتبط می‌داند. او می‌گوید ادبیات کودک ایران به‌طور جدی در داستان و رمان ظاهر می‌شود، در حالی که آثار غیرداستانی بومی بسیار کم نوشته می‌شود: «نوشتن کتاب‌های غیرداستانی علاوه بر هنر روایت، نیازمند تحقیق و پژوهش و صرف زمان است. کاری که کمتر کسی میل به سرمایه‌گذاری در آن دارد.»

کنشگری نوجوانان و جاهای خالی

امسال بیانیه لاک‌پشت پرنده گفته است از همگان می‌خواهیم راه دسترسی همه کودکان و نوجوانان به کتاب را فراهم کنند و در رساندن کتاب به دست آنها از هیچ کوششی فروگذار نکنند، چون کودکان و نوجوانان می‌توانند با خواندن، خیال خود را گسترش بدهند و گره از فروبستگی‌ها بگشایند، چون کتاب‌های کودک و نوجوان به خوانندگانش یادآوری می‌کنند که «هرگز برای زیستن بهتر از یای نندشینند.»

اگرچه ویژگی‌های ادبیات چنین نتایجی را به دنبال خواهد داشت، اما داوران امیدوارند که چنین کتاب‌هایی در ادبیات کودک و نوجوان بیشتر شوند و نقش کودکان و نوجوانان بیشتر جدی گرفته شود. شکوه حاجی نصرالله می‌پرسد: «ما چند کتاب در ادبیات کودک تالیف و ترجمه تاکنون خوانده‌ایم که شخصیت داستانی کودک یا نوجوان کنشگری باشد که نگاهی اجتماعی در کنش‌هایش وجود داشته باشد؟» او می‌گوید این یکی از جاهای خالی نهنها در ادبیات کودک ایران بلکه جهان است. او این مسأله را به غلبه رویکردهای روان‌شناختی در مضمون و کم‌رنگ بودن رویکرد جامعه‌شناسی مرتبط می‌داند: «نوجه داشته باشیم که بعد از دوران کودکی و نوجوانی، دوران جوانی است. جوان سری پرشور و رویایی به اندازه تغییر جهان دارد. نوجوانی که وارد مرحله جوانی می‌شود، چقدر تجربه کنشگری دارد؟ ادبیات داستانی چقدر توانسته امکان این تجربه را به مخاطب خودش بدهد. متأسفانه تقریباً هیچ. در چند ساله اخیر ما چند کتاب خوانده‌ایم که شخصیت اصلی داستان کنشگر اجتماعی باشد. یعنی مطالبه داشته باشد که فقط با روش مشارکت اجتماعی و تفکر نقادانه به آن دست پیدا کند.» او می‌گوید ادبیات کودک و نوجوان در همه انواع آن ظرفیت دارد که کودکان و نوجوانان را آماده کند تا با قالب‌های یعنی سری پرشور و رویای تغییر جهان در جهت بهبود زندگی انسان و ادامه حیات زمین بیشتری هماهنگی را داشته باشد. □